

ԱՇՈՏ ՎՅՐՈՒՄՆԵՐ

Պատմական գիտությունների դոկտոր

ՄՇՏԱՊԵՍ ՈՒՍԱՆԵԼԻ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դր. Յոհաննես Լեփսիուսի «Գերմանական առաքելությունն արևելքում» (այսուհետ՝ ԳԱԱ) ընկերությունը¹ իր շուրջ կես հարյուրամյա հայանվեր գործունեությանն ողջ ժամանակամիջոցում, ի տարբերություն Հայաստանում բարեգործական աշխատանքներ իրականացնող այլ կազմակերպությունների, հայկական շրջաններում մշտապես մեծ սեր և համարում էր վայելում, չնայած այն բանին, որ որոշ կազմակերպություններ, ինչպես, օրինակ, Հայաստանի օգնության գերմանական միության Ֆրանկֆուրտի կոմիտեն, ամերիկյան «American Board» ընկերությունը և այլն, ոչ պակաս ներդրումներ և համապատասխանաբար մաս բարեգործական աշխատանքներ են իրականացրել:

Մյուս կազմակերպությունները որպես կանոն մարդասիրական աշխատանքներին զուգահեռ ձգտում էին հայ հոգևոր-մշակութային կյանքում ձեռք բերել որոշակի ազդեցության ոլորտներ, մասնավորապես թե՛ որբանոցներում և թե՛ բնակչության շրջանում վարում էին մասնակցություն՝ քարոզչություն՝ ջանալով հայկական միջավայրում ձևավորել նոր՝ բողոքական կամ կաթոլիկ համայնքներ, ինչը Հայոց Եկեղեցու և ժողովրդի կողմից սուր դիմադրության ու հակամարտությունների պատճառ էր դառնում: Մինչդեռ Լեփսիուսն ու ԳԱԱ-ն, ինչպես դիպուկ կերպով նշում էր ընկերության երկարամյա աշխատակից Ռ. Օեֆերը, իրենց ելակետը համարում էին ոչ թե Ավետարանի քարոզությունը, այլ «Ավետարանի պահպանման իրագործումը»²:

Քանի որ ընկերությունն իր նյութական միջոցների զգալի մասը հայթայթում էր գերմանական բարեպաշտ շրջանների միջնորդություններից, որոնք այդ խնդրի հանդեպ անտարբեր չէին կարող լինել, հակառակորդների կողմից Գ.Մ.Ա.-ի հանդեպ ոչ բարյացակամ հասարակական կարծիք ստեղծելու նպատակով մամա «խայծի» օգտագործումը բացառելու և միաժամանակ քարոզիչների գործունեության վնասարար նշանակությունն ըստ

¹ «Գերմանական առաքելությունն արևելքում» (Deutsche Orient-Mission) ընկերությունը, դր. Յոհ. Լեփսիուսի կողմից հիմնվելով 1895 թ. սեպտեմբերի 29-ին, համապարփակ փրկարար աշխատանքներ ծավալեց թե՛ իր բնօրրանում գտնվող՝ ժողովրդի և թե՛ այլ երկրներում հանգրվանած բազմաթիվ գաղթականների շրջանում: Ընկերությունը շուրջ հինգ տասնամյակ անընդմեջ իր որբանոցներում, բժշկական հաստատություններին և արտադրական ձեռնարկություններին միջոցով հսկայածավալ նյութական ու բարոյական աջակցություն ցուցաբերեց հայ ժողովրդին՝ մեծ ներդրում ունենալով համիդյան կոտորածների վերքերի սպիացման, եղեռնից փրկված հայության բեկորների վերընձիտման հարցում և միաժամանակ գորավիզ լինելով Հայկական հարցին ու դառնալով հայ ժողովրդի ձայնն ու դատի պաշտպանը ողջ Եվրոպայում: Ստորև մենք կանդրադառնանք միայն քարոզչության խնդրի հանդեպ Յոհ. Լեփսիուսի և նրա ընկերության որդեգրած դիրքորոշման պարզաբանմանը:

² Schäfer R., Geschichte der Deutschen Orient-Mission, Potsdam, 1932, էջ 27:

հարկի պարգաքանելու նպատակով Լեփսիուսը հարկադրված էր պարբերաբար հետևողականորեն հիմնավորել քարոզչության հարցում իր որդեգրած սկզբունքները³:

Նախ քարոզիչների ձեռնարկումները ժամանակավրեպ էին և հակասում էին օրվա հրատապ պահանջներին: «Քաղցածներին,- ընդգծում էր Լեփսիուսը,- ցրտից սառած և թալանված մարդկանց, որբերին և այրիներին, որոնք անպաշտպան կերպով մնան անմխիթար և անհույս թշվառության եմ մատնվել, պետք է նախ ոչ թե Ավետարանը տալ, այլ հաց, հագուստ և աշխատանք»⁴: Մյուս կողմից Արևելքում քարոզչության ավանդական և դոգմատիկ ըմբռնումները Լեփսիուսի համոզմամբ ինքնանպատակ էին և քննություն բռնել չէին կարող, քանի որ չէին նպաստում հավատի ամրապնդման կարևորագույն նպատակին: Նրանք անտեսում էին Արևելքի «ներքին զարգացման» և հոգևոր-եկեղեցական կյանքի աշխուժացման պահանջները, որոնք շատ ավելի համապարփակ էին, քան որևէ եկեղեցու տեսադրույթների մերկ քարոզչությունն էր:

Քարոզիչները պետք է մշտապես հիշեն, ճշում էր Լեփսիուսը, որ Աստծո կողմից Արևելք եմ ուղարկվել ոչ թե որպես «որևէ դավանանքի կամ եկեղեցու սուրհանդակներ», այլ համաձայնարարություն ունենալով քրիստոնյա եղբայրներին իրենց դժվարին ժամին մխիթարել և նեցուկ դառնալ խոսքով ու գործով: Այդ խոսքն ազդեցիկ դարձնելու, այն է՝ Ավետարանն Արևելքում վերականգնագնելու և քրիստոնյա եղբայրներին հավատ ու կորով ներշնչելու համար Լեփսիուսի համոզմամբ նախ անհրաժեշտ էր համագործակցության, փոխադարձ սիրո և վստահության պայմաններում վերականգնագնել և ամրապնդել հին քրիստոնյա եկեղեցիները⁵:

Միևնույն քարոզիչների գործելակերպն, ընդհակառակը, խզելով այդ եկեղեցիների հետ համագործակցության բոլոր եզրերը՝ պառակտում և ջլատում էր համայնքները: Հետևապես «Արևելքում կատարվելիք աշխատանքը,- ընդհանրացման կարգով ճշում էր նա,- որին բոլոր մյուսներից առաջ կոչված է ավետարանական Գերմանիան, ո'չ ավետարանականացման և ո'չ էլ այդ իմաստով միսիոներական կարող է լինել: Այն պետք է լինի

³ Լեփսիուսն այդ հարցի վերաբերյալ իր տեսակետներն առաջին անգամ հետևողականորեն շարադրեց դեպի Պարսկաստան, Թուրքիա և Բուլղարիա կատարած իր հերթական՝ ութամսյա (1899 թ. ապրիլ-դեկտեմբեր) միսիոներին՝ ճանապարհորդությունից վերադառնալուց հետո, որ նա ձեռնարկել էր իր ընկերության մասնաճյուղերն այցելելու, ինչպես նաև այդ երկրներում գործող մյուս կազմակերպությունների աշխատանքներին հանգամանալից ծանոթանալու նպատակով: Մասնավորապես վերջինը նա խիստ անհրաժեշտ էր համարում, իր իսկ վկայությամբ, անհարկի մրցակցությունից խուսափելու և միաժամանակ ճշգրտելու համար այն ոլորտները, որտեղ իր ընկերության գործունեությունը կարող էր առավելագույնս նպատակային լինել: «Իմ պարտականությունն էր,- այդ առթիվ գրում էր նա,- նախ և առաջ ծանոթանալ այլ ընկերությունների աշխատանքին, որպեսզի մեր գործունեությունը չդառնա նետ մյուսների մարմնի վրա, այլ օրհնություն մյուսների աշխատանքի համար: Տե՛ս Lepsius J., Reisebericht von Dr. Lepsius, „Aus der Arbeit des armenischen Hilfswerkes“, 1899, էջ 156: Ծանապարհորդության ընթացքում հասու դառնալով հայկական շրջաններում այլ կազմակերպությունների կողմից իրականացվող քարոզչական գործունեությանն ու դրա արատավոր հետևանքներին՝ վերադարձից հետո նա համոզեց եկավ այդ գործելակերպի հրապարակային քննադատմամբ և հարցի վերաբերյալ իր դիրքորոշման մամրամասն և համակողմանի պարզաբանմամբ: Տե՛ս Lepsius J., Der Herausgeber an die Freunde unsrer Arbeit, „Der Christliche Orient“, 1900, էջ 6-8:

⁴ Lepsius J., Der Herausgeber an die Freunde unsrer Arbeit, „Der Christliche Orient“ 1900« էջ 4:

⁵ Անդ, էջ 7:

վորչական ծնողների որբացած երեխաներին օտարացնել իրենց Եկեղեցուց, մրանց հանդեպ մեր առաջադրանքը սահմանափակվում է քրիստոնեական-բարոյական դաստիարակությամբ և ուսուցմամբ, որով մենք կարող ենք քրիստոնեության առաջադիմության համար ավելին անել, քան ուղղակի քարոզչությամբ»⁹:

Լեփսիուսի ընկերությունն իր երկարամյա գործունեության ընթացքում մշտապես հավատարիմ մնաց իր առաջնորդի գաղափարական սկզբունքներին: Այն հայության մեջ երբեք քարոզչական գործունեություն չծավալեց, այլ իր բոլոր հնարավորությունները ի սպաս դրեց հայ ժողովրդին և Եկեղեցուն գորավիզ լինելուն: Ընդ որում ուշագրավ է, որ ընկերության՝ դոսի աշխատակիցների ոչ քարոզչական գործունեությունը պայմանավորված էր ոչ միայն այդ հարցում ԳԱԱ-ի որդեգրած դիրքորոշմամբ, այլև սեփական փորձառությամբ:

Ուոհայի մասնաճյուղի աշխատակից Կարեն Յեպեն, օրինակ, միանշանակորեն անթույլատրելի էր համարում մաս կրոնական քարոզչությունը լուսավորչական ծնողների երեխաների և հայ բնակչության շրջանում: Քաջ գիտակցելով հայ ժողովրդի համախմբման և ազգային ինքնության պահպանման հարցում Հայոց Եկեղեցու ունեցած պատմական և այժմեական մշտնակությունը՝ նա տեղյակ էր մաս ալ մաս սակար հետևանքներին, որ ուներ քարոզիչների գործունեությունը: Յեպենի համոզմամբ այն առանձնապես կործանարար էր հայերի համար, որոնց՝ ազգության և կրոնի ընթացումներն այն աստիճան սերտ էին միահյուսված, որ մեկի կորուստը պատճառ էր դառնում մաս մյուսի կորստյանը:

Այդ վկայում էր մաս Ուոհայի հայ եկեղեցական և բողոքական համայնքների օրինակը. «Բողոքական հայերը պոկվել են անցյալից և պատմությունից,՝ մշույն էր Յեպեն,՝ մրանց մամն են բույսերի, որոնք դեռ խորը արմատներ չեն մետել: Ցանկացած հողմ մրանց պոկում և տանում է իր հետ: Հոգեբանական անառողջ այլակերպումները, որոնք հաճախ շողորթության կերպարանք են ստանում, մրանց մեջ շատ ավելի մեծ ավերածություններ են գործում, քան լուսավորչականների...»¹⁰:

Մյուս կողմից, Յեպենի համոզմամբ, արևմտյան Եկեղեցիները մաս բարոյական իրավունք չունեին Հայ Առաքելական Եկեղեցուց հավատացյալներ կորզել, քանի որ վերջինս իրականում ոչ միայն «անշնչացած» չէր, ինչպես ընդունված էր կարծել Եվրոպայում, այլև մույնիսկ նորագույն շրջանում, անհավատալի ծանր պայմաններում կարողացել է դիմակայել և տոկալ, այլ կերպ ասած՝ ապացուցել իր կենսունակությունը և պատմության մեջ հաստատել իրեն: Թե՛ անցյալում և թե՛ մեր շրջանում այդ Եկեղեցու հավատացյալները մահատակության այնպիսի օրինակներ են ցույց տվել, որպիսին այլ ժողովուրդների մեջ դեռ տեսնված չէր: Մի քննություն, որն, ըստ Յեպենի, իրենք՝ եվրոպական Եկեղեցիները դեռևս չէին հաճնել:

«Մենք իրավունք չունենք մոռանալ,՝ մշույն էր մա,՝ որ հայերը Քրիստոսի համար մահատակվում էին, երբ մենք դեռ մորթու մեջ փաթաթված՝ Օդիմի կամ Թորին գոհեր էինք մատուցում: Եվ հավանաբար մենք պետք է մի փոքր ավելի զգույշ խոսենք «մեռած» լուսավորչական Եկեղեցու մասին: Քանի որ մահատակները քրիստոնեական Եկեղեցու ամեն-

⁹ Lepsius J., Der Herausgeber an die Freunde unsrer Arbeit, „Der Christliche Orient“, 1900, էջ 6:

¹⁰ Jeppe K., Das Waisenhaus in Urfa, „Der Christliche Orient“, 1909, էջ 4:

նակեցողականի զավակներն են: Ինչպե՞ս կարող էր մեռած մայրը այդպիսիներին աշխարհ բերել»¹¹:

Հետևությունը բնականաբար մեկն էր. հայության համախմբման հարցում Եկեղեցին ուներ խիստ կարևոր մշակակություն, որի պատճառով և ի շահ հայ ժողովրդի իրագործվող բարեգործական միասնականությունների հիմքում պետք է լինեին նաև Եկեղեցու ամրապնդման ձգտումը. հաճախմանը, որ անհամատեղելի էր միաժամանակ և՛ բարեգործությանը, և՛ քարոզչությանը զբաղվող կազմակերպությունների գործունեությանը:

Ուստի, ինքնին հասկանալի է, որ որբանոցում եկեղեցական տոները մշվում էին ըստ Հայ Առաքելական Եկեղեցու տոմարացի: Երեխաները ստանում էին ընդհանուր քրիստոնեական դաստիարակություն: Նրանք ընթերցում և ունկնդրում էին Ավետարանի պատմությունները, հարցերի և պատասխանների միջոցով մեկնաբանում դրանք, ուսանում Հիսուսի կյանքը և գործերը՝ միաժամանակ սովորելով նաև շարականներ: Իսկ ինչ վերաբերում էր նրանք եկեղեցական պատկանելությանը, ապա եթե բողոքական ծնողների երեխան ցանկանար հաճախել առաքելական Եկեղեցի, մա այդ կարող էր անել: Նմանապես նաև լուսավորչական ծնողների երեխան կարող էր այցելել բողոքական Եկեղեցի, սակայն նրանցից ոչ ոք որբանոցում ապրելու ընթացքում իր Եկեղեցուց հրաժարվելու իրավունք չուներ¹²: Ոչ վերջին հաշվով դրանով էր պայմանավորված այն մեծ վատահայությունը, որ որբանոցն ուներ թե՛ լուսավորչական և թե՛ բողոքական հայ համայնքներում:

Ինչպես Ուոհայում, խոյի որբանոցում մույնպես երեխաների կրթությունն ու դաստիարակությունը կազմակերպվում էր հայ ազգային և եկեղեցական ավանդույթների հիմքի վրա՝ զերծ քարոզչության կամ դավաճանության որևէ միտումից: Ընդ որում խոյի աշխատակիցները ևս հաճախակի հանդես էին գալիս ծավալում հրապարակումներով՝ ըստ ամենայնի հիմնավորելով Հայ Առաքելական Եկեղեցու հավատացյալների և որբանոցի երեխաների շրջանում քարոզչության իրականացման անթույլատրելիությունը: Այդ առումով առանձնապես բնութագրական է Դետվիգ ֆոն Օյրցենի 1903 թ. հրատարակված՝ «Մեր որբ երեխաների եկեղեցական պատկանելությունը» հոդվածը, որտեղ մա խնդիրը դիտարկում էր ամենատարբեր տեսանկյուններից¹³:

«Գերմանական պետական օրենքները Գերմանիայում արգելում են կաթոլիկ ծնողների որբացած երեխաներին Ավետարանական Եկեղեցում դաստիարակել, - մշում էր մա, - ուրեմն ինչո՞ւ պետք է այդ թույլատրելի լինի հայ քրիստոնյաների որբերի հանդեպ: Առավել ևս, երբ այդ դեպքում երեխաները պետք է պատկանեն մի Եկեղեցու, որի խնամքն ու հոգատարությունը հետագայում երբեք չեն վայելելու: Չէ՞ որ Պարսկաստանում, ինչպես Արևելքի մյուս երկրներում, գերմանական Ավետարանական Եկեղեցի չկա, և նրանք կորբանան մա Եկեղեցու առումով»¹⁴:

Ամշուշտ, այդ հարցի ամենապարզունակ պատասխանը կլինեին այն, որ հարկավոր էր հիմնել ավետարանական եկեղեցիներ՝ դրանք համար պատրաստելով ուսուցիչներ և քա-

¹¹ Sick I. M., Karen Jeppe im Kampf um ein Volk in Not, Stuttgart, 1930, էջ 89:

¹² Ամդ, էջ 4-6:

¹³ Oerzen D. von, Die kirchliche Stellung unserer Waisen Kinder, „Der Christliche Orient“, 1903. էջ 177-181:

¹⁴ Ամդ, էջ 177:

համաներ: Օյրցեհի համոզմամբ, սակայն, այդ մույնպես արդարացի չէր լինի: «Չնայած Հայ Առաքելական Եկեղեցին կարծրացած է,- մշուս էր մա այդ առթիվ,- և պահպանել է սովորույթներ, ըմբռնումներ և այլն, որոնց հետ մենք որպես ավետարանական քրիստոնյաներ չենք կարող համաձայնել, սակայն մի՞թե իրավունք ունենք որպես մրցակիցներ հանդես գալ մրա դեմ, որը, չնայած իր բոլոր թուլություններին և հիվանդություններին, կոտորածների ժամանակ հազարավոր քրիստոնյա մահատակներ է տվել»¹⁵:

Այսպիսով, Օյրցեհը, ինչպես Ուոհայում Յեպեն, ընդդիմանում էր Հայ Եկեղեցու «անկենդանության» վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսակետներին, քանի որ անկենդան Եկեղեցին մահատակներ չէր կարող տալ: Ավելին, Հայ Եկեղեցու բարենորոգության ձգտումները և այն համաձայնեցր, որ հայ հոգևորականներից շատերն էին մեկնում Գերմանիա աստվածաբանություն ուսանելու համար¹⁶, մրանց եմթադրել էին տալիս, որ Հայոց Եկեղեցին ուներ վերանորոգության մախադրյալներն ու անհրաժեշտ ներուժը և միջամտության կարիք չուներ¹⁷: Բացի այդ, մշուս էր Օյրցեհը, այն ոչ միայն չի բռնաճում խղճի ազատության վրա, այլև «անհավատալի համբերատար է» և մույնիսկ իր հավատացյալներին չի արգելում մասնակցել այլ Եկեղեցիների ժամերգություններին, այնպես որ «սովորական անհատը, եթե մա մի քիչ քրիստոնեական համբերատարություն և սեր է սովորել, Հայ Առաքելական Եկեղեցում ոչ միայն կարող է պահպանել իր ավետարանական հավատը, այլև գործել մրա համար»¹⁸: Հետևապես, Օյրցեհի համոզմամբ, սխալ էր որևէ Եկեղեցու վերաբերյալ կարծիքներ կազմել՝ հենվելով միայն մրա ծիսական տարբերությունների վրա: Նման ընկալումները կարող էին հանգեցնել թուրիմացությունների, քանի որ «մները և էությունը տարբեր իրողություններ են»¹⁹:

Ինչևէ, քանի որ գերմանական հասարակական շրջաններում շարունակում էին հաճախակի դժգոհություններ ի հայտ գալ այն առնչությամբ, որ Լեփսիուսի ընկերությունը կատարում էր բացառապես մարդասիրական գործունեություն և ամենևին չէր զբաղվում հայկական կամ մույնիսկ մահմեդական շրջաններում ավետարանական քարոզչության իրականացմամբ²⁰, այդ և մման մտայնությունների դեմ պայքարը մշտապես մնում էր ընկերության հրապարակախոսության օրակարգում:

Հիշյալ տեսակետների քննարկման և հարցի առնչությամբ ընկերության դիրքորոշումը վերստին հիմնավորելու մպատակով ընկերությունը 1926 թ. սեպտեմբերի 27-ին կազմակերպեց մի համաժողով, որը, միանշանակորեն հերքելով Հայ Եկեղեցու «անկենդանության» վերաբերյալ դեռ գոյատևող ըմբռնումները, մեկ անգամ ևս փաստեց իր քննադատ-

¹⁵ Ա.Ադ, էջ 178:

¹⁶ Նկատի ունի Կարապետ Տեր-Մկրտչյանին, Գարեգին Հովսեփյանին, Երվանդ Տեր-Միմասյանին և մյուս հայ հոգևորականներին, որոնք «Das Notwendige Liebeswerk» կազմակերպության աջակցությամբ ուսանել էին Գերմանական համալսարաններում: Տե՛ս **Hach Raff Gazer**, *Die Reformbestrebungen in der Armenisch-Apostolischen Kirche Im ausgehenden 19. und im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts* (Göttingen, 1996):

¹⁷ **Oerzen D. von**, *Die kirchliche Stellung unserer Waisenkinder*, „Der Christliche Orient“, 1903, էջ 178:

¹⁸ Ա.Ադ, էջ 181:

¹⁹ Ա.Ադ, էջ 180:

²⁰ Տե՛ս *Korrespondenz*, „Der Orient“, 1926, էջ 31:

ների՝ որպես կանոն, այդ ըմբռնումների վրա խարսխված տեսակետների սնանկությունը: «Հենց միայն Հայ Եկեղեցու կյանքն ու կենսունակությունը,- համաժողովի առթիվ Աշուր Էր ընկերության պարբերականը,- ապացուցում են հարյուրամյակներով հաստատված այն փաստը, որ քրիստոնեության մեջ համախմբվածությունը, հակառակ բոլոր հալածանքներին, կյանքի գործոնն է, որն ապացուցվել է մարտիրոսության: Մի Եկեղեցի, մի ժողովուրդ, որը մեռնում է իր հավատի համար, մեռած չէ»²¹:

Քանի որ, սակայն, հիշյալ մեղադրանքները չէին շտապում տեղի տալ, ընկերությունն իր համակողմանի պարզաբանումները շարունակեց մահ հետազայում: Հակադրվելով միսիայի հասկացողության՝ հիշյալ կարծրացած ըմբռնումներին և հանգամանալից հերքելով դրանք՝ Թ. Օմայդերն իր «Կարին Յեպեն որպես միսիոներուհի» հոդվածում Կ. Յեպեի հայտարարելիք գործունեությունը բնութագրում էր որպես այն ճշմարիտ և աստվածահաճո «միսիսիան», որին պետք է նվիրվեր իսկական միսիոները: «Որոշ շրջաններ, որոնք միսիան առանց մկրտության և հեթանոսների դարձերի չեն կարող պատկերացնել,- Աշուր Էր մահարդեն այն տեսակետն են արտահայտել, որ Լեփսիուսի Առաքելության աշխատանքը միսիոներական ընկերության անվանումը չի վաստակում, այլ միայն մարդասիրական բնույթ ունի: ...Այսօր յուրաքանչյուր խելացի միսիայի կարգախոսը պետք է լինի ոչ թե մոր դավանափոխությունների կատարումը, այլ մրանց վերաձեռքբերումը, որոնք մեր մեղքով կորել են, մրանց պահպանումը, որոնց սպառնում է կործանումը»²²:

Ավելին, «միսիայի» ավանդական ըմբռնումը Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ի համոզմամբ, այլևս չէր համապատասխանում ժամանակի պահանջներին, և մուսուլման մահմեդական շրջանների ավետարանականացման պահանջները, ընկերության համոզմամբ, ինքնահայտնակ ու ժամանակավրեպ էին ու կշարունակեին լինել այնքան ժամանակ, քանի դեռ առկա էր հալածված և առևանգված քրիստոնյաներին մահմեդականացումից փրկելու գերխնդիրը: «Հավանաբար առաջին հայացքից օտարոտի է թվում, որ մենք որպես ավետարանական միսիա մեր առաջադրանքը չենք համարում հայ ժողովրդի ներսում կամ հայ ժողովրդի՝ մեզ վստահված երեխաների մեջ ավետարանական-եկեղեցական ուսմունքը ներմուծելը: Սակայն ավելի խորագնին կշռադատման դեպքում պարզ կդառնա, որ միսիայի գաղափարը չի Աշուրական քրիստոնյա հավատակիցներին մեկ այլ Եկեղեցուց բերել սեփական Եկեղեցին:

Հայ լուսավորչական շրջաններում քարոզչության և դավանափոխման խնդրի հանդեպ ընկերության դիրքորոշումն այն աստիճան միանշանակ էր, որ ընկերության տնօրեն դր. Պաուլ Օլոթցն, օրինակ, 1928 թ. Ղազիր²³ կատարած իր այցելության ընթացքում հրաժարվեց մկրտել լուսավորչական ընտանիքների երեխաներին՝ բողոքական Եկեղեցու կանոններով մկրտությունը թույլատրելի համարելով միայն բողոքական ընտանիքների երեխաների համար: «Մենք ուշադրություն դարձրեցինք, որ միայն բողոքական հայերն իրենց երեխաներին բերեն մեզ մոտ մկրտելու,- Աշուր Էր այդ առթիվ մահարդեն որ մենք սկզբունքորեն մեզ իրավունք չենք վերապահում հայ լուսավորչական ծնողների երեխաներին

²¹ St'u Die Mitarbeiter-Konferenz, „Der Orient“, 1926, էջ 147:

²² Schneider Th., Karen Jeppe als Missionarin, „Orient im Bild“, 1929, էջ 4:

²³ Լիբանանյան բնակավայր, որտեղ այդ շրջանում գործում էր ընկերության մասնաճյուղերից մեկը:

մկրտել: Մենք Հայ Եկեղեցին համարում ենք ծագումով հավասարաբժեք եղբայրական Եկեղեցի և խնամքով խուսափում տպավորություն ստեղծելուց, թե մենք՝ քրիստոնյաներս, քրիստոնյաների մեջ ուզում ենք միսիոներությամբ զբաղվել»²⁴:

Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ն հակառակորդ մտայնությունների դեմ պայքարը և իր որդեգրած դիրքորոշման հրապարակային պաշտպանությունը անգիշտ կերպով և հետևողականորեն շարունակեց մինչև 1930-ական թվականներին, երբ Գերմանիայում իշխանության գլուխ էին անցել մացիոնալ-սոցիալիստները, և բարեգործական կազմակերպությունների գործունեության համար ստեղծվել էր անմախաղեպ ծանր իրավիճակ: Այդ շրջանում պետական քարոզչությանն ու քաղաքականությանը տուրք տվող զանազան եկեղեցական շրջանների կողմից Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ի գործունեությանը՝ «ոչ միսիոներական» նկարագիրը նույնիսկ պատրվակ էր ծառայում ընկերության գոյության ամհրածեշտությունը վիճարկելու համար, ուստի հասկանալի է, որ հակառակորդների զաղափարական սնանկության մերկացումը շարունակում էր մնալ ընկերության մարտնչող հրապարակախոսության ամենաարդիական թեմաներից մեկը: Հենց միայն այն փաստը, մշտն էր այդ առթիվ Պ. Ֆլայշմանն իր «40 տարվա միսիոներական աշխատանք Արևելքում» հոդվածում, որ առանց ընկերության աջակցության «հարյուրավոր հայ երեխաներ կկործանվեին», բավական էր, որպեսզի նրա գոյությունը արդարացվեր²⁵:

Նախագահի համոզմամբ այդ շատ ավելի մեծամշանակ և աստվածահաճո առաքելություն էր, քան այն ավանդական «միսիոներությունը», որի դիրքերից փորձում էին հանդես գալ իր քննադատները: Դրա լավագույն հիմնավորումը տալիս էր մահ Աստվածաշունչը. «Գթասիրտ սամարացի մարդասպանների մեջ ընկածին չբարոզեց, այլ կապեց նրա վերքերը և տարավ ծածկի տակ, - գրում էր այդ առթիվ Պ. Ֆլայշմանը: - Մեր միսիայի պատմությունը հենց այդ տեսանկյունից է շատ ուսանելի: Այն հիմնադրվեց որպես մահմեդականության համար մախատեսված միսիա և դարձավ բարեսիրական գործունեություն դժբախտ հայ ժողովրդի համար... Այդ մեր Լեփսիուսի միսիայի փառքն է, որ մենք տասնամյակներ շարունակ հայերի մեջ աշխատելով՝ երբեք չենք փորձել նրանցից որևէ մեկին օտարացնել իր ազգային Եկեղեցուց...»²⁶:

Ուժգնացող հրապարակային հարձակումների դեմ Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ի ինքնապաշտպանական ելույթները հատկանշվում էին այդ ժամանակ նույնիսկ անթույլատրելի թվացող՝ հավատի, սիրո և փորձությունների լեփսիուսյան դպրոցն անցած համարձակությամբ: «Հարց է առաջադրվել, թե արդյոք մեր և մեզ մյան կազմակերպությունները գոյու-

²⁴ Schütz P., Dr. Schlüt in Ghasir, „Orient im Bild“, 1928, էջ 50:

²⁵ Fleischmann P., 40 Jahre Missionsarbeit im Orient, „Orient im Bild“, 1935, էջ 33:

²⁶ Fleischmann P., Gehet hin und lehret alle Völker!, „Orient im Bild“, 1936, էջ 25: Հատկանշական է, որ ի պատասխան քարոզչության խնդրի մոբորյա շահարկումներին, Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ն դեռ 1933 թ. ընդգծված տառատեսակով և առանց մեկնաբանությունների վերստին իր պարբերականում գետնեց այդ հարցի առնչությամբ շուրջ երեք տասնամյակ առաջ Լեփսիուսի կողմից կատարված սպառնալից պարզաբանումներից մեկը, որը մշտապես բնութագրական էր եղել ընկերության գործունեության համար. «Արևելքում կատարվելիք աշխատանքը, որին բոլոր մյուսներից առաջ կոչված է ավետարանական Գերմանիան, ոչ ավետարանականացման և ոչ էլ այդ իմաստով միսիոներական կարող է լինել: Այն պետք է լինի հոգևոր աշխատանք, որը հիմ Եկեղեցիների կրթական և քրիստոնեական մակարդակը կրթաբարձրացնի...: Տե՛ս „Orient im Bild“, 1933, էջ 13:

թյան իրավունք ունեն, թե ոչ...- գրում էր Պ. Ֆլայշմանը 1935 թ.- Մենք այդ հանգիստ լսում ենք և զվարթ շարունակում մեր ճանապարհը: Մեր Յոհաննես Լեփսիուսն այն ժա- մանակ, 1895 թ., նմանապես քիչ է եկեղեցական իշխանություններից թույլտվություն մատուցել, երբ վտանգված հայ քրիստոնյաների ճիշդ Արևելքից հասավ այստեղ, և հարցը վերաբերում էր նրանց օգնելուն և փրկելուն: Նաև 20 տարի անց նա չափազանց պետական և եկեղեցական իշխանություններին, այլ պարզապես արեց այն, ինչին իրեն համարում էր կոչված: Այդպես և մենք կշարունակենք անել այն, ինչին մեզ համարում ենք կոչված: Աստծո գործերում կա մի ատյան, որի առաջ կշռադատող, խորհրդածող բանականության բոլոր առարկությունները պետք է համբաճան...»²⁷:

Այդ գաղափարապայքարին զուգահեռ, ավելին, ի լրումն դրա, պարբերականներում լույս էին ընծայվում նաև ընկերության աշխատակիցների և բարեկամների կողմից հեղի- մակված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը նոր և ուրույն կող- մերով էր լուսաբանում հայոց պատմական անցյալը, հոգևոր-մշակութային կյանքի նվա- ճումներն ու առանձնահատկությունները: Գերտրուդ Հեթցելն, օրինակ, իր «Հայերը և Աստվածաշունչը» հոդվածում պարզաբանում էր Հայաստանում քրիստոնեության ըն- դումնան և Աստվածաշունչի հայերեն թարգմանման պատմությունը՝ զուգահեռաբար ներ- կայացնելով «Հնագույն» քրիստոնյա ժողովրդի մանրամասնության ընտիր մոտիվներ²⁸: Իսկ նույն տարում հրապարակված իր մեկ այլ՝ «Անի» 1001 եկեղեցիների քաղաքը՝ ծա- վալում հոդվածում նա ներկայացնում էր Հայաստանի 10-14-րդ դարերի հերոսական պատմությունը և կատարում ուշագրավ պարզաբանումներ այդ շրջանի հայ ճարտարա- պետության նվաճումների մասին²⁹:

Հրապարակվում էին ուշագրավ հետազոտություններ նաև Հայ Եկեղեցու անցած պատմական ուղու, նրա առանձնահատկությունների և հայ ու եվրոպական եկեղեցիների փոխառնչությունների պատմության վերաբերյալ³⁰: «Մենք այստեղ հաճախ ենք հանդի- պում հայ քրիստոնյաների, բայց հազվադեպ ենք հաղորդակից դառնում հայկական քրիս- տոնեությանը,- նշում էր Պ. Ֆլայշմանն իր հոդվածներից մեկում:- Եվ հենց այդ է, որին արժե մեծ ուշադրություն նվիրել: Քանի որ դա մախ և առաջ մի ժողովրդի քրիստոնե- թյունն է, որն իրավամբ համարվում է հնագույն քրիստոնյա ժողովուրդը: Եվ բացի այդ դա մի քրիստոնեություն է, որ ամենասերտ կերպով միահյուսված է ազգայնության հետ, այն- պես որ գոնե մինչև այժմ մեկն առանց մյուսի հնարավոր չի եղել պատկերացնել: Վերջա- պես, ինչպես Արևելքի մյուս եկեղեցիները, և հավանաբար շատ ավելի մեծ չափով, քան նրանք, նա իր ժամերգությունում և կառավարման ոլորտում կրում է հնագույն, մասամբ

²⁷ Fleischmann P., 40 Jahre Missionsarbeit im Orient, „Orient im Bild“, 1935, էջ 33-34:

²⁸ Hetzel G., Die Armenier und die Bibel, „Orient im Bild“, 1935, էջ 27:

²⁹ Hetzel G., Ani, die Stadt der 1001 Kirchen „bin bir kilissee“, „Der Orient“, 1935, էջ 33-37:

³⁰ Klinge G., Die armenische Kirche in ihrem Verhältnis zu den europäischen Kirchen, անդ, էջ 6-12; „Zum armenischen Bibeljubiläum“, անդ, էջ 86-89; Fleischmann P., Armenisches Kirchentum, „Der Orient“, 1937, էջ 57-60; Witzemann H., Das heilige Öl der gregorianischen Kirche, անդ, էջ 38-40; Fleischmann P., Vom armenischen Chris- tentum, „Orient im Bild“, 1937, էջ 17-18; Loefner A., Die armenische Kirche in Ostgalizien, „Der Orient“, 1938, 45- 51 և այլն:

չափազանց արժեքավոր գանձեր, որոնք անհրաժեշտ են առաջին հարյուրամյակների քրիստոնեությունն ընկալելու համար»³¹:

Կազմակերպությունն իր ընդդիմախոսների մեղադրանքների սնանկությունը մշտապես փաստարկում էր Հայ Առաքելական Եկեղեցու վերաբերյալ գոյություն ունեցող թուր տեսակետների հերքման միջոցով՝ ի ցույց հանելով դրանց անհեթեթությունն ու կանխակալությունը: «Մենք միշտ հրաժարվել ենք Հայոց հին Եկեղեցին բողոքականացնել, - տեղեկացնում էր ընկերությունը 1929 թ., - որովհետև իրավունք չունենք պառակտել մի քրիստոնյա Եկեղեցու, որը պատմության մեջ հնագույնն է, այլ պետք է ծառայենք նրան: Հին Եկեղեցիների թուլությունները մեզ, իհարկե, հայտնի են, ինչպես հայտնի է նաև այն, որ այդ թույլ Եկեղեցիները մեկ և կես հազարամյակ է, ինչ իսլամի կենտրոնում դիմակայման և կենսունակության այնպիսի ուժ են ի հայտ բերել, որպիսին արևմտյան Եկեղեցիները դեռ պետք է ապացուցեն: Հանուն քրիստոնյա հավատի մեռնելը հին Եկեղեցիների համար դարձել է ոչ դոգմատիկ սեփականություն: Մենք պարտավոր ենք ակնածանք տաժել այդ փաստի հանդեպ»³²:

Դր. Յոհաննես Լեփսիուսի «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» ընկերությունն, այսպիսով, ի տարբերություն Հայաստանի օգնության գերմանական միության Ֆրանկֆուրտի կոմիտեի և Հայաստանում գործող բոլոր մյուս եվրոպական ու ամերիկյան առաքելական կազմակերպությունների, հայության մեջ երբեք քարոզչական գործունեություն չվարեց, այլ ընդհակառակը, իր բոլոր ուժերն ի սպաս դրեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու ամրապնդմանն ու զորացմանը³³: Իր առաջադրանքը համարելով ոչ թե Ավետարանի քարոզումն, այլ «Ավետարանի պահպանման իրագործումը»՝ այն մինչև իսկ պարբերաբար սուր զաղափարապայքար էր ծավալում դա վիճարկող կամ քննադատող՝ հասարակական և եկեղեցական մտայնությունների դեմ: Ընկերության շուրջ կենդանի գործունեության պատմությունն, ինքնին հասկանալի է, որ այդ առումով խիստ արդիական է ժամանակակիցների համար և կշարունակի լինել այնքան ժամանակ, քանի դեռ մեկընդմիշտ տեղի չեն տվել Հայոց Եկեղեցու դեմ ուղղված մարդոտական խոտելի փորձերն ու ճկրտումները:

³¹ Fleischmann P., Armenisches Kirchentum, „Der Orient“, 1937, էջ 57:

³² Schäfer R., Werden die armenischen Kinder konfirmiert?, „Orient im Bild“, 1929, էջ 71:

³³ Գ.Ա.Ա.-ն Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետ քննականաբար մշտապես գտնվում էր սերտ համագործակցական փոխհարաբերության մեջ, և դա այն աստիճան միանշանակ էր, որ Մայր Աթոռի կողմից ընկերությանը հատկացվեց մինչև իսկ Պարսկաստանում գտնվող հնագույն հայկական վանքերից մեկը՝ Ս. Թադեի վանքը: Տե՛ս „Der Christliche Orient“, 1897, էջ 331: